

Mondatok

E s t e r h á z y - g y ű j t e m é n y

a mondatokról

„Szöveget marcona, barokk főúrral indítani: jó: ilyenkor valami zsebongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát, előre köszönnek neki a személyi számítógépek, a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (kinek is?), meglepetésül bárányszarvat ad föl rántva, ami olyan, mint a borjúláb, csak még finomabb, mert remegőbb, törékenyebb: édesapám, e marcona, barokk főúr, kinek gyakran állt módjában és kötelességében pillantását Lipót császárra emelhetni, pillantását Lipót császárra emelte, arcára komolyságot vett, bár csillogó, hunyorgó szeme, mint mindig, elárulta, s mondotta: kutya nehéz, felség, úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot, azzal föl pattant Zöldfikkár nevű pejére, és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírásban.”

Ugyan ez a létező világok legjobbika, de tökéletesnek nem mondanám. A világ még nem kész, hiányoznak mondatok belőle, ez az írás legitimációja.

Minthogy így tehát a mondat nem valaminek a hordozója, hanem maga a dolog, ő egyszerre a szállítandó birka és a kamion is (akinek van vizuális fantáziája – hát annak most jó!), ezért a viszony a mondathoz korántsem technikai. Minden mondat mögé oda kell az írónak állni, mindenestül, patetikusan szólva, az egész életével. Miközben a jó mondat önmagában még semmi, illetve úgy minden, hogy alig valami. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy X – ahol X magyar prímuszám –, aki többek közt éles nyelvű, gonoszkodó kolléga, azt a paródiát írta rólam, hogy sok rossz könyvet írtam, de egyetlen rossz mondatot sem. Hát ez tényleg jó mondat. Ezt is nekem köszönheti.)

Az irodalom talán a meséléssel kezdődött, a történettel. Ül valaki és mesél. De ez aztán elbonyolódott. A diktatúrában csupán egy történet van, a diktatúráé, és az elmesélhetetlen. A demokráciában mindenkinek külön története van, csak nincs magától értődően közös nyelv hozzá, az én nehezen ér el a mi-hez, s ha nem, marad a személyes, más számára érthetetlen motyogás.

MM is változtatott a magyar mondaton. Nem szelídítette meg, mint a zseniálisan plump Mikszáth, nem bontotta ki, mint Krúdy, nem nyeste meg, mint Kosztolányi, ennyi tér már nincs. Húzott rajta egy kicsit. Megfeszítette (magát, hogy stb.). Lett egy kis hajlás a mondatban; mint egy íj, pattanás előtt. Robbanás előtt. Valamit matatott ott belül a molekulák közt, amitől telítődött energiával a mondat.

Vannak, akik unják (már) ezt a mondatozást; ha akarom, értem, és akarom. Rendben is van, de azért azt (majd) meg kell mondani, hogy mi van a mondatozás helyett, megmondani, ha nem is az unóknak, de a mondataiknak vagy annak, ami a mondat helyett lesz.

Kis túlzással – ezt majd még megírom pontosabban is – én akkor vagyok bajban, ha nincs mondat. Ha nincs mondat – nincs valóság, csak a baj.

De bárhogy van is, az irodalom nagy egyesítő erő. Például az irodalom mindig hagyományörző. Mindig. Mert egy úgynevezett irodalmi mondat mindig ismeri, ismernie kell az előzményeit. Minden mondat mögött ott van az egész irodalmi múlt, vagyis a közönség múltja, vagyis a történelem. Aki tisztességes mondatokat ír, az jó hazafi. Mindenesetre aki nem, az biztosan nem.

Egy irigyelt mondat: „Eltűnt a tekintély, a szakmai önérzet, továbbá a peronos villamos, a pezsgőpor, a Látóhatár, az MZ-motor, a mackónadrág, Tamási Eszter és a bableves.” [Keresztury-mondat, NG]

A könyv az önmagára vonatkozó minden kétségnek és kétségességnek elébe megy, minden szövegen belül van, K. I. gondos, becsületes szerző. Ide is érvényes az általa fordított Wittgenstein-mondat: Aki nem hazudik, az már épp eléggé eredeti.

Égjen bent a zsandár! Ez a mondat olyan volt, mint egy élőlény, még reggel is keresgéltem a szobában.

Karján a gyermekével (a kis pulyával) az anya odalépett a rend őréhez, ki éppen őrizte azt, megtudakolni, hogy lesz-e valami (mert ezen filózott).

Mi lenne?, kérdezte a magyar rendőr a nyíltság szellemében.

Hát... hát, hogy... hogy van-e parancs („vagy se nincs”)... hogy... hogy üsd, vágd, nem apád...

Hogy... úgy érti... hogy tervezünk-e... valamit?, kérdezte a férfi.

Hát... jó volna tudni a gyerek miatt... hogy... hogy hát ütnek-e, na!, sóhajtott az asszony.

Az írás mossa kicsi kezeit: a rendőr elmosolyodott, és kimondott (létrehozott, megalakított) egy mondatot, amely szerintem sehol máshol a világon nem bírt volna létrejönni, csak itt, ebben az ékszerdobozban, a Kárpát-medencében. De az írás nem állítja, hogy már ezért érdemes volna magyarnak lenni. A rendőr tehát ránézett az asszonyra, és így szólt: Ó, NEM. SZUNNYADJON CSAK AZ A KISDED TOVÁBB AZ ÖN SZÜLŐI VÁLLÁN.

Június 8-án tehát azt mondtam: Meghalt a barátom névtelen gyereke. Ma kezdődik a futball-világbajnokság.

Le szabad két ilyen mondatot írni egymás mellé? Vagy ez cinizmus volna? Nyegleség, feületesség, frivolság? De hát mi mást tehetnék? Legyen bennem több ízlés, és tegyek a két mondat közé sormintát, vagy rajzoljak valamit? Bármit teszek, az a két mondat egyben van. A kivégzett miniszterelnök és Van Basten, Molière és a csócselék, a kisgyerek halála és a futballvébé. Hogy mindezt egyszerre kell tudomásul vennem. Tudomásul venni, azonosakat azonosnak mondani, különbözők közt különbséget tenni – gondolom, ezt jelenti európainak lenni. Nem mintha engem érdekelne külön Európa (ha az Európa-ház kifejezést hallom, már dühbe se jövök, szelíd öklendezés fog el), engem Van Basten érdekel, és Goethe, a nem-euklidészi geometriák és a sajtok, Italo Calvino és a névtelen gyerek – azaz, vereségem elismerem, Európa.

A mondatokért is küzd; mondhatni leleményes. De egy ilyen kelet-francia mondaton érződik – nem a teljesítmény vagy a bravúr vagy a könnyed vagy izzadságos erőfeszítés: hanem a személyesség. A mondat magántulajdon. Magántulajdon a tulajdonnak az a formája, amelynél a termelőeszközök (a munka tárgyát és a munka eszközét együttesen termelőeszköznek nevezzük; a munka tárgya az, amit megdolgozunk, érc, fa stb., munkaeszköz az, amivel dolgozunk a munka tárgyán, kéziszerszámok, gépek stb.) magánszemélyek tulajdonában vannak. A társadalom egyes csoportjai, osztályai ki vannak zárva a termelőeszközök tulajdonából. Valamennyi osztálytársadalomban a kizsákmányolás alapja a termelőeszközök magántulajdona.

Az Ottlik-mondat nem remeg, nagyon is biztos, hanem mint egy nagy bárka, fekete madár, szinte alig érezhetően: ing.

A hangosbemondó a szokásos mondatait ismételte: „Kanizsára, 9. vágány, 3 perc múlva.” A néne egyszerre felcsattant. „Hallgassa! Kérem! Hallgassa, micsoda mondat!” Nevetett, tornázott tovább a vonatlépcsőn, akkor még csak 26 éves fiatal férfi volt. „Most mondja meg, micsoda világ ez, hogy ilyen mondatot teremt!” Akkor ezt nem értette, vagy nem érdekelte. (Később, most, ha ez eszébe jut, az ilyen mondatok, szívében gyűlölet van és szelíd csodálkozás.)

KIS MAGYAR NÉPRAJZ (ÚJ GYÚJTÁS) – Nyilván elszólásból származik a mondat, de mintha kifejezné ezt a szocialisztikus, demokratsztikus tikusságot, amelyben kezdünk élni. A mondat: Megyek az Oktogon hetedikre térre.

Mondat csak akkor van, ha gondolat van. Gondolat csak akkor van, ha gondolkodás van. Annak meg szükségét kell éreznünk.

Az első mondat, melyet ma hallottam, ez volt: Pityukám, ha te krokodil lennél / engem mind megennél. – A kisfiam énekelte ezt nekem ébresztő gyanánt. Állt az ágyam mellett, és nézett. Hogy melyikünk a krokodil, ez a Pityu, még nem dőlt el.

Feladat: három mondat Európáról.

Európa ma az, hogy az embert fölkérrik, írna három mondatot Európáról, azaz Európa az Európára való emlékezés, az árnyék árnyéka; például. Az előző mondat volt az első mondat; ez a mondat a második mondat és a következő mondat lesz a harmadik.

Ha minden jól megy.

Nem vagyok, többek közt, nyelvész sem, sok minden nem vagyok, kivagyin sorolhatnám a nemeket, meg azt, hogy az író főként ezekből van összeállva – igenné (Kohn, te dicsekszel!), nem vagyok volt bölcsészhallgató sem, és ezt most kivételesen nem dicsekvésképp említem, hanem a korlátaimat jelzendő – nyilván maguk többet tanultak a magyar mondatról –, és ezt olykor sajnálom, hogy nem birtoklom azt, amit úgy mondanánk, „főleges bölcsész tudás”, rólam legfeljebb az mondható el, hogy valószínűleg többet fogdos-tam a mondatokat, mint más, többet tapogattam, babráltam, birizgáltam, babrikáltam, bizgattam, bizergtettem, tapperoltam, tapenoltam, tapiztam őket, játszottam velük, pepecseltem, bíbelődtem, meg-megfogtam, -érintettem, tapintottam, grejfolásztam, simogattam, cirógattam, cirókáltam, marókáltam, cirikáltam és pizskáltam és szurkapiszkáltam és pitiszkáltam és piszterkáltam, pizskálód-tam, abajgattam, maceráltam, buzeráltam, bántot-tam őket, bosszantom, szekírozom, szekálom, kellemetlenkedem, vegzálom, csipkedem, froclizom, ingerelem, irritálom, hergelem, heccelem, bujtogatom, ingerkedem, ungorkodom, hergelődöm, azt reméltem, ez nagyon fog működni, ez a szinonimasor, lustaság-parafa, de nem, eléggé szenvtelenül figyelték a küzdelmemet a légzéstechnikával, lovalok, lázítok, uszítok, tüzelek, feszegetek, bolygatok, firtatok, turkálók, bányászok, kurkászok, kotorászok, vájkálók, keresgélek, kutatok, kutakodom, kutázkodom, nyomozok, fitetek, matatok, búvárolok, pizsmogok, szöszmötölök, kukacolok, vacakolok, kakecolok, gatyázom, germózom, szarakodom, totojázom, sörözök, tesz-veszek (tyenki), matatok, téblábolok, a tyenkin nevezhetek volna, de hogy is volt a vicc?, vesződöm, bajlódok, küszködöm, izzadok, erőlködöm, gürcölök, gürizek, fáradozom, buzgólkodom, serénykedem, szorgoskodom, buzogok, ügyködök, sürgölődöm, sürgök-forgok, küzdök a mondatokkal, viaskodom, hadakozom, birkózom, vívodom, tusakodom, kínlódom, gyötrődöm, betegeskedem, nyavalyáskodom, nyavalygok, szerintem már azt sem tudják, miről beszélek, szí-vok, rinyálok, kornyadozom, fájok, sértek, sebezek, csorbítok, sajgok, zсібogok, zсібongok, nyilallok, nyillalózom, hasogatok, hasítok, hasgatok, hasgatódzom, aprítok, szaggatok, sanyargok, sindevészek, nem, sindevészem, tudniillik ő sindevészik, mit jelenthet vajon?, bajmolódom a mondatokkal, bajolok velük, szenvedek, laborálok (rég, választékos), rá-gódom rajtuk, kérődzöm őket, emészttem, vergődöm, hánykolódom, táncolom és táncol-tatom a mondatokat, sínylődöm, nyomorgok, senyvedek, sorvadok, zsu-gorogok, tengő-döm, szorongok, feszem a mondatot, aggódom, nyugtalankodom, tépek és tépelődöm, mérge-sítem a mondatot, dühösítem, őrjítem, haragítom, bőszítem, aggasztom a mondatot, nyugtalanítom a mondatot, izgatom a mondatot, tengetem a mondatom, vegetálok, élde-gélem, élem, lakom, robotolom, húzom az igát, kulizom, kuli bot vág, töröm a mondatot, dolgozom.

Voltaképp ez is egy mondat, szegény, magyar mondat.

Magyar mondat van – persze egypúpú, kétpúpú, idézem: sok, idézet vége –, van Kosztolányi előtti és Kosztolányi utáni mondat. A Kosztolányi előtti mondat lehet barokk, és akkor a Pázmányé, mindenki másé részhalmoz (többnyire nem is mondat), és nyelvújítás utáni; mondjuk a magyar mondat stációi, hevenyészve: Pázmány – Kemény Zsigmond – Kosztolányi – Otlík – Satóbbi (enyhén önéletrajzi megjegyzés).

Minden efféle dobozolás meglehetősen marhaság, kajánul röhögnek rajtunk az ezerek, kik kívül rekedtek. Minden valamirevaló írónak saját bejáratú mondata van. Megismerszik a járásáról. Itt most csak egyet említek, a Krúdy mondatát, amely szecessziós, régi és modern.

A következő mondatípus nem biztos, hogy igaz (hogy igaz tud lenni), de ha igaz lehet, akkor azt mondanám, hogy azt, mi a mondat, én Kosztolányitól és Otlíktól tanultam (kis Krúdy-fellazítással). Már ami tanulható. A magyar mondat rosszul tanulható, mert főképp hallás kell hozzá. Nincsen olyan jól körbepányvázva, mint a német, vagy, gondolom, a francia meg az angol. Nemek, der-die-das híján nem is tud olyan pontos hierarchiát teremteni, mint azok. A magyar mondat és a mondat magyarossága főként a szórend. Ez Otlíkban éri el a csúcát. (Most akkor ez utóbbi mondat szerint mi éri el a csúcát?

A szórend? Mi volna egy szórend csúcsa? Vagyis mire vonatkozik ott a mondat elején az „ez”? Nincs egészen pontosan megadva. Mindazonáltal féltő, az igaz: mondatunk magyaros és pontatlan.) – Itt megjegyzem, hogy az elébb, nemde, Ottlik-tanítvánnyá toltam föl magam, van viszont egy történetke, mely szerint Márai kifogásolta a Termelési-regény olyik mondatának rendjét. Hogy én azt rosszul tudom. Nem emlékszem az ellenvetés hevességére, mindenesetre morgott. Ezt valójában nem önkritikusan említem, inkább a hallásra vonatkozó kijelentésem megerősítéseként.

Úgy tetszik, mindenki Kosztolányi utáni mondatokban ír. A nagy kivétel Szentkuthy, ő figyelmen kívül hagyja Kosztolányit, ő a Nagy Figyelmen Kívül Hagyó, ő ebben a radikalizmusban nagy. Talán Hamvas se Kosztolányi-mondatokon nőtt, de őt mintha nem is érdekelné a mondat.

Bizonyos struktúrák önmagukban hordozzák a parodisztikusságot. Ilyen a magyar hosszú mondat. Amelyre lényegében az egyszeri zsiráfos vicc igaz: egyszer láttam, de az sem az volt. A hosszú mondat gátja a vonatkozó névmásaink nemtelensége, az, hogy nem tudnak távoli szóra mutatni, sokkal inkább mondatrészre, ezért az ilyen mondat inog. Billeg, dülöng, biceg, himbálódzik, imbolyog, reng, hintáz. Áll, mint Katiban a gyerek – hát a magyar hosszú mondat az nem ilyen. Más kérdés, említettem a citátumok kapcsán, hogy az ingásban sok szépség van, szépség és esély. Vagyis a magyar mondat nem a nyelvből jön, hanem a szerzőből, vagyis mindig személyes, mindig bravúros. Stílus és nem létezés. Hogy a modern művészetben minden stílus lett, azt a művészetnek tudnia kell, és ebben a tudásban van az ironia (az iróniára ítéltség). Hogy a kikerülhetetlen parodisztikussággal szembe lehessen nézni. Ezért neveztem én az Emlékiratok könyvének mondatait aláaknázottaknak. Ezért nem olyan egyszerű Nádaszt mondjuk az utolsó modernnek nevezni. Nádas alkata modern. De a prózája...? Különbözőségeink és hasonlóságaink összetettebbek.

Az enyémekek többnyire ál-hosszú mondatok, én inkább mellérendelős vagyok. Ez a jelleg, itt kanyarodhatunk vissza a fordításhoz, a magyar nyelv és az én jellegem komoly nehézségek forrása például a németben. Ezt legtisztábban a Fuhárosok esetében lehet látni. Ott valóban alig van rendes mondat, sokszor csak úgy egymás után vannak hajigálva a szavak, „honnán a bátorságod megfigyelni? – ingerült törtség kicsi férfi”. A német meg nem viseli a hajigálást. Én meg nem viselem, ha megváltozik a mondatszerkezet. Igen primitív álláspont.

Hogy ez a legfontosabb a fordításban (lám, mégis udvariaskodtam a későn érkezőkkel, ez jellemzőnek nevezhető), az új szöveg helyét kell megtalálni, kijelölni, megteremteni, ez az egyetlen fontos, az, hogy az új, immár magyar mondatok hol helyezkednek el a már létező magyar mondatok közt, ahogy mondani szokás: Pázmánytól Garacziig és tovább.

Nem hiúságból van a stílus, hanem becsületességéből, a létezés iránti tiszteletből. Komoly író csak élő mondattal dolgozik. Olyan, mint a jó szakács. Mindenekelőtt az anyagtisztelet! És ebből következik a hely tisztelete. A tengeri halhoz tenger kell és csak másodsorban mélyhűtő.

A gyakorló író szempontjai kicsinyesek. A mondat, láttuk, bonyolult képződmény, közösségi alkotás, ha akarjuk, ha nem, ha tudomásul vesszük, ha nem. Egy mondatban egész irodalmunk tapasztalata benne van, évszázadok vannak minden élő mondatban, és persze mindez minden pillanatban választás, vallomás, döntés, szenvedély, szépség és erkölcs.

De a mondatot nem ezért, nem így írjuk. Akinek ilyesmik vannak a fejében, az... – azt akartam mondani, ütődött, de ez túl konkrét. Mindenesetre nem író. Tán filozófus, bolond, szent... Hát még az is lehet, hogy író. Az ember – én – könnyen téved abba a hibába, hogy azt hiszi, az emberek olyanok, mint ő. Hogy az író az olyasféle, mint amilyent ő elgondol. De mindenféle író van, legalábbis mindenféle elképzelhető. Nincsen elvi korlát.

A szent gyakorlatiasságra a visszatérő példázatom az itáliai festő, akit megkérdezik, hogy miért olyan sajátos arányúak a képei. Azért, mert ezeket a proporciókat kényszeríti ki az az égi-földi párbeszéd, mely tárgya a képeinek. Egyrészt. Másrészt meg ekkorát rendelt a herceg.

[...] a minap egy Ottlik-mondatba botlottam, nem volt az valami különleges mondat, csupán az látszott rajta, hogy évekig ültek rajta, hogy valaki egész élete súlyával hajolt erre a nem valami különleges mondatára. Mondat másképp, könnyebben nem születik.

Valóság és mondat nálam azonban a szokásossal szemben, fordított viszonyban áll, én a valóságon mérem a mondatot, azaz nem azt figyelem, hogy a mondat jól írja-e le a valóságot, hanem hogy van-e a valóságnak olyan darabja, melyet a mondatom leír, azaz valóságos-e a mondatom. Következésképp, ha nincs mondat, nincs valóság, legalábbis nem tudok mit kezdeni vele. Nem tudok ránézni; nem állítom, hogy kezdetben vala a szó vagy az értelem vagy az erő vagy a tett, csak ezt a ránézni-nemtudást állítom. Ha az nem igaz is, hogy az élet helyett az irodalmat választom, mert az volna az élet (vagy mert „ó jaj, a lét rövid és hosszú a művészet”), az mégis helyénvaló megállapításnak tetszik, hogy én papírközelen volnék leginkább én, amit természetesen nem kívánnék nyereségként föltüntetni.

Valamilyen kontextusból minden mondat ki van ragadva. Lehetséges, hogy enélkül nem volna irodalom?

Ma hajnalban felébredtem, képzelje, kisasszony, arra, hogy valami szorítja össze a mellkasom, a torkom, hogy alig kapok levegőt, levegőt a zokogáshoz. Lényegében egyetlen mondat volt. Egymondatos érzés. Azt éreztem, hogy az életem egy hiba. Egy hiba.

Mondom a futballanalfabéta barátomnak, hogy persze szigorúan kell megítélni, mi hangzik el a lelátóról, de azért figyelembe kell venni a genius locit. Hogy értem ezt. Hát, például amikor annak idején nekem mint a Csillaghegyi Munkás Torna Egylet csatárának azt kajabálták, hogy verem a tülök orrodba a zsidó izé anyád – akkor ez sem édesanyámról, sem a szintén hányatott sorsú zsidó népre vonatkozóan nem tartalmazott semminemű állítást. A mondat nagy örömet nevezett sportolóból nem váltott ki, de jelentése csupán ennyi: ó, nemes arcélú ifjú, be kár, hogy nem a mi kis kollektívánkat erősítéd!

A futballanalfabéta gyanakodva néz rám. Biztos? Majdnem biztos.

Megfigyelés: A németek mindig komolyan veszik a mondat értelmét. A mondat értelmének a mondat állítását tekintik. Tényfetisiszták. A magyarok, Bartók népe, muzikálisabban járnak el. Nem egészen tudják, mit mondanak – de az pontos. (Ha minden jól megy, és soha nem megy természetesen minden jól.)

Az elég jó utolsó mondat volna, hogy a mindiget javítom örökkére.

